

Д-р Андрија ЛАИНОВИЋ

ДВА ИТАЛИЈАНСКА ДИПЛОМАТСКА ДОКУМЕНТА О РЕВОЛУЦИОНАРНИМ ИДЕЈАМА У БЕОГРАДУ 1871. и 1872. ГОД.

(Поводом стогодишњице Париске Комуне)

Догађаји који су у европској друштвено-политичкој и културној историји означавали напредне прекретнице, наилазили су увек на одзив код наших народа и на одушевљене присталице. Тим су се наши народи, иако заостали у свом развиту због тешких животних услова, повезивали с актуелним револуционарним збивањима у Европи и давали им свој део, на основу стеченог искуства кроз вековну борбу коју су водили на свом терену против свог домаћег и страног тлачитеља. Да би се о томе добила јаснија представа потребно је, макар и површно, да се укаже на неколико примера који то илуструју.

Идеје француске буржоаске револуције и револуционарни догађаји наилазиле су код нас на одушевљене присталице, додуше малобројне, али одлучне у привржености и убеђењу. Присталица тих идеја, наших јакобинаца, било је у разним крајевима и то не само у оним где је наилазила француска револуционарна војска него и другде. Оне су своје револуционарно расположење и видно манифестовале: засађивањем „дрвета слободе“, истицањем фригијске капе, популарисањем познате хрватске револуционарне песме из 1794. године. Јачи израз тог расположења била је конспиративно-револуционарна активност угарске-хрватско-српских јакобинаца на челу са Игњатом Мартиновићем.¹⁾ Она није имала шири замах, ограничавала се на појединце из грађанства не додирујући сељаштво, али је била борбена и револуционарна. То је констатовано још у нашој старој историографији: „Међу грађанством поздрављене су идеје револуције о слободи, братинству и једнакости одушевљено, што је господи бригу задавало. Да су међ сељаштво дошле,

¹ Питање је детаљно обрадио др Васа Богданов у свом раду: *Hrvatska revolucionarna pjesma iz godine 1794, i učešće Hrvata i Srba u Zavjeri Martinovićevih jakobinaca*, (Jugosavska akademija znanosti i umjetnosti — Starine, knjiga 46, str. 331—488, Zagreb 1956).

Богданов је посебно обрадио везе Мартиновића за граничарима (Narodni list Zagreb 5. I. 1952).

јамачно би настао преврат у свих земаља Фрањиних²) Мартино-вићева активност није била усамљена.³) Зато реакција није седела скрштених руку. Под удар цркве и државе брзо су дошли јакобинци, санкилоти, безбожници, сви они који су били присталице француске револуције. Довољно је потсетити се случаја пуковника Матутиновића у Сплиту⁴) и пресуде на смрт Мартиновића и његових присталица⁵), и убијства француског конзула у Шибенику Zulati-a. (Дипломатски архив у Паризу: Raguse, VI, 1793—1798.) А затим, дошла је општа политичка промена у Европи — триумф реакције: Бечки конгрес, Света алијанса, Метернихов систем.

Нова, фебруарска револуција у Паризу 1848. године поново је уздрмала целу Европу. Додирнула је и наше народе и у њима нашла одушевљене присталице. Али је европска реакција, оличена у Виндишгрецу и бану Јелачићу, у Кавењаковом погрому над радничком класом у Паризу и у Паскевичевој царско-руској војној интервенцијом код Вилагоша, успоставила свој ред и поредак. Отада многи се политички емигранти из Пољске, Мађарске и Ита-

² Tadija Smičiklas, *Povijest Hrvata*, II, 399, Zagreb 1879.

³ О јакобинцима и другим утицајима идеја француске буржоаске револуције на наше земље писали су: *Kidrić France*, *Framasonске ложе хрватских земаљ Napoleonove Ilirije у пороћилих дунajскега полицијскога архива* (Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 206, Zagreb 1915.) — *Butorac Pavao*, *О слободнојзидарској ложи у Котору за прве четри XIX vijeka* (List dubrovačke biskupije, br. 3 i 4 за 1917. godinu). О истом Буторац говори и у свом раду: *Бока Которска након пада Млетаčke Републике до бећког конгреса 1797—1815* (Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 265, str. 54—63, Zagreb 1938). — *Šišić dr Ferdo*, *Masonstvo u Napoleonovoj Iliriji* (Šestar, Zagreb 1924). — *Томић Н. Јован* *Бока Которска и француска револуционарна пропаганда 1793. године* (Споменик српске академије наука LXXIV, Београд 1933). — *Dabinović Antun*, *La France révolutionnaire et les pays balkaniques* (Annales de l'Institut français de Zagreb, 2—3, 1934.—*Косић Миша*, *Протест епископа Димовића 1794. године против ширења „волтеријанских“ противвркених идеја међу Србима* (Прилози, XVIII, Београд 1938, стр. 422—434). — *Ђоровић др Владимир*, *Утицај француске револуције на Југословене* (Српски књижевни гласник, LVII, Београд 1939). — *Antoljak dr Stjepan*, *Les répercussions de la Révolution française en Croatie* (Annales de l'Institut français de Zagreb, avril-juin, Zagreb 1939). — *Косић Миша* *Неколико идејних одраза француске револуције у нашем друштву крајем XVIII и почетком XIX века* (Зборник Матице српске, Нови Сад, 3, 1952). — *Tchoubrilovič Vassa*, *L'influence de la Révolution française sur l'évolution politique de la Serbie et des autres régions yougoslaves* (Question actuelles du socialisme, No 35, Paris, mars-avril 1956. — *Karaman Josip*, *Коморски посједи у Хрватској и „јакобинас“ Josip Kralj* (Radovi Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Odsjek za povijest 3,63—93, Zagreb 1960). — *Šidak dr Jaroslav*, *Одјаци француске револуције и владања Наполеона I у хрватским земљама* (Katalog izložbe: Napoleonove Ilirske Provincije, Narodni muzej, Ljubljana 1964, str. 37—45).

⁴ О Матутиновићу треба видети ове радове: *Bulić F.*, *Vijest о kolonelu Matutino viću убијени године 1797. у Splitu* (Vjesnik за археологију, Split 1920, 195). — *Гуић Гј.*, *Из повјести Splita и Splicana*. *Pad Mletačke Републике*. Matutinović. (Narodni kalendar Jadranske страже, Split 1935, 56). — *Desnica B.*, *Krvavo splitsko Tjelovo*. Pogibija J. A. Matutinovića 1797 (Novo doba, Split 9. IV. 1939). — *Novak G.* *Republikanac i demokrat Juraj Antun Matutinović* (Ilustrovani vjesnik, br. 275—276, Zagreb 1950, 29). — *J.*, *Historija jedne lubanje*. Pogibija J. Matutinovića 1797. (Slobodna Dalmacija, Split 1. I. 1953). *Muljačić Žarko*, *Istraga protiv jakobinaca 1797. године у Dubrovniku*. *Anali historijskog instituta JAZU у Dubrovniku 1953*. — *Beritić Nada*, *Matutinovićev proces у Splitu 1793. године* (Anali Historijskog instituta JAZU у Dubrovniku 1955—56, str. 571—581).

⁵ О томе видети наведени рад В. Богданова.

лије, крећу кроз Европу. Успостављају везе, кроје планове о новој револуцији. Кошут, Маџини, Гарибалди, рачунају на бунтовно национално-револуционарно расположење наших народа. Свима је Аустрија главни циљ напада. Због тога је Бахов апсолутизам бу-дан. Његови агенти, дипломатски и они обични полицијски, ухо-де свако сумњиво лице. Бележе и најситније догађаје и о свему ревносно шаљу извештаје у Беч, Загреб, Задар. Посебно полиција надзирава везу сумњивих лица са Београдом. Тако је она, према једној новинској висти, ухапсила у Земуну два лица која су била у вези са Бакуџином. Један је, по имену Preiss, намјеравао да дође у Београд и успостави везу са панславистима, а други, Prohaska, био се вратио из Београда у Земун. Оба су послата у Праг под стражом.⁶⁾

На основу посебних инструкција сумњиви су не само полити-чки емигранти, него све што долази са стране, нарочито из Француске: штампа, публикације па чак и приватна лица. На индексу су списи Бабефа, Сен Жиста, Робеспјера, Прудона. Њих, по обавештењу полиције, растура неки тајни револуционарни ко-митет из Париза. Забрањена су и дела Виктора Ига. Исто тако и француски слободоумни листови: *L'Union sociale* и *La Veillée du peuple* а забрањено је да се на јавним местима излажу листови: *Le Charivari* и *Le Siècle*. Прати се кретање не само слободоумних Француза, као што су: Амеде Лабулеј и Дего, него и француских дипломата и научника као што су Проспер Буре и Гзавије Мар-мије.⁷⁾ На овом послу активан је и аустријски конзулат у Скадру јер је Скадар, у близини вечито бунтовних црногорских племена, стециште политичке пропаганде великих сила и као такав при-влачна тачка за политичке интриге и емигранте сваке врсте. Стога је аустријски скадарски конзул Баларини врло ревносан у одаши-љању обавештења у Задар аустријском Намесништву. Он јавља да се у Скадру налазе италијански емигранти: маркиз Топути, Ђузепе Витоло, Филипо Туорнабони и Ђовани Монтези. У извештају од 9. новембра 1850. Баларини прецизира да је Монтези сада апоте-кар у турској војсци а да је 1848. године био познат као револу-ционар у Паризу и Италији. Кретање и рад Кошута прати се и у овим крајевима. Тако, аустријско задарско Намесништво обавеш-тава Решетара, аустријског окружног капетана у Котору, 26. но-вембра 1850. о Кошутовој преписци са Италијом преко енглеског трговца у Трсту Џорџа Мура и неког кафеџије Трајана у Перасту. У преписци се затим говори о прелазу револуционарне емира-

⁶⁾ Вест је послата из Земуна 27 јануара 1851. године и објављена је у немачкој штампи. Одатле је париски лист *Le Moniteur universel* од 10. фебруара исте године објавио овај њен француски текст: „Hier on a arrêté ici deux individus qui étaient porteurs de papiers d'Etat et se trouvaient en rapport avec Bacounin. L'un d'eux, Prais, était sur le point de se rendre à Belgrade pour s'y mettre en communication avec le parti panslaviste. L'autre, Prohanska, était venu de Belgrade dans notre ville. Tous deux seront conduits sous escorts à Prague”.

⁷⁾ Подаци се налазе у Државном архиву у Загребу за 1852—1854, 1855 годину

ције из Америке на Сардинију и о њеном повезивању са Гарибалдијем као и о припремама за устанак у Србији где ће и Кошут доћи.⁸) У свему, стварна или измишљена преувеличана револуционарна опасност, узнемиривала је реакционарне кругове.

Наша грађанска класа у то време била је у формирању, Утврђује своје економске и политичке позиције у оквиру две посебне државе од којих Србија обавља и има да обави, по Марксовом гледишту, позитивну улогу на балканском полуострву док је Црна Гора, својим начином борбе терет за Европу.⁹) Та је класа у Србији већ утврдила свој политички програм у познатом Гарашаниновом „Начертанију“ који добија своје шире димензије у спољној политици кнеза Михаила и у национално-романтичарском заносу Уједињене омладине српске,¹⁰) али унутрашње противуречности у српском друштву и све јаче класно диференцирање иступају на површину прогресивне демократско-либералне и социјалистичке идеје које заступа и шири Светозар Марковић са својим пристицама.

Појава научног социјализма, успон радничке класе и њена већ значајна улога у револуционарним збивањима у Европи, оснивање и рад прве Интернационале, све је то остављало трагове у нашим народима. Објективна ситуација наших народа: патријархално-примитивни начин живота, економска и културна заосталост и још увек живи трагови феудалне експлоатације, све то, удружено са увек живом ослободилачком традицијом о многобројним сељачким бунама, устанцима, хајдучким и ускочким покретима, изоштравало је опозициони став према властодршцима који су се све јаче обезбеђивали усавршавањем принудног апарата државне власти. Стога је сасвим разумљиво, јер је историски било условљено, да се, већ од почетка формирања државе у Србији и Црној Гори, појавио антагонизам између властодржаца и широких народних слојева, који су, водећи ослободилачку борбу, захтевали више права и слободе. У таквој ситуацији, а и због појаве и утицаја нових напредних идеја, властодршци су у извесним случајевима, кад нису били потпуно однарођени, излазили усусрет, милом или силом, тим народним тежњама.

Под тим се условима код нас, а посебно у Србији, развија буран политички живот. У томе видну улогу игра интелигенција, школована углавном на страним универзитетима. Она преноси слободоумне идеје, указује на класне и револуционарне сукобе, одушевљено поздравља појаву Комуне у Паризу и све догађаје који су у вези с њом. Указује се на један светао пример који треба

⁸ Подаци се налазе у Државном архиву у Задру за годину 1850, $\frac{XII}{2}$ 1.

⁹ Марксова је мисао о Црногорцима овако формулисана на француском језику: „Ces maîtres (тј. Црногорци, н. а.) romantiques mais passablement incomodes, sont depuis longtemps une gêne pour l'Europe (Karl Marx, Oeuvres politiques, traduites par J. Molitor, tome III: La Question d'Orient, Paris 1929, p. 17).“

¹⁰ О њој видети Зборник радова: Уједињена омладина српска (Матица српска Нови Сад 1968).

следити без обзира на жртве и популаризу се познати револуционари. Жестоко се осуђују безобзирни поступци француске реакције против комунара. Оштрица је уперена и против реакционара у Србији, оних који су се маскирали извесним либерализмом и које је још раније Светозар Марковић означио као српске обмане, управо обмане српских властодржаца. У савременој нашој штампи, периодици и белетристици има за то доста података. Њима обилује и службени архивски материјал.

Идеје париске Комуне нису уташене њеном пропашћу. Наставиле су свој револуционарни живот и у Француској и у целој Европи, иако под веома тешким условима. Наше земље у томе нису биле изузетак. Појава превода Комунистичког Манифеста у Панчеву 1871. године и нешто доцније истицање Црвеног Барјака у Крагујевцу (1876), активност следбеника идеја Светозара Марковића, довољно су указивали на увек живу револуционарну мисао која је повезивала њене носиоце са иностраним револуционарима. Зато није нимало чудно што су европске реакционарне владе преко разгранате достављачке мреже проналазиле носиоце тих идеја у свим земљама. Чак и најнаивније либералне тежње квалификоване су као револуционарни покрети а њихови носиоци као опасни револуционари. Строга контрола свега што је напредно била је нарочито спроведена у Аустро-Угарској монархији као најјачој реакционарној држави у средњој Европи и због тога највише изложеној удару револуционарних снага. Њене империјалистичке тежње према Балкану појачавале су бригу за све оно што се дешава на том подручју. Исто то ради и тек уједињена италијанска држава чија буржоазија такође поставља своје аспирације за Балкан. Њен дипломатски представник у Београду будно прати шта се све дешава код нас а посебно у Београду, који се сматра као значајан револуционарни центар, како у национално-ослободилачком тако и у социјалистичком покрету. О свему томе он обавештава своје министарство у Риму у посебним извештајима који се данас чувају у Историјском архиву Италијанског министарства спољних послова у Риму (Ministero degli Affari Esteri. Archivio storico diplomatico). Међу њима пронашли смо и два документа у којима се приказује револуционарна активност у Београду 1871. и 1872. године. Први докуменат је извештај који је у Рим послао свом министру италијанскј посланик у Београду о социјалистичким идејама и о значају листа „Раденик“ Светозара Марковића. У другом документу говори се о једном италијанском социјалисту који се налази у Београду. Ови су документи до сада били непознати па ћемо овде изнети њихов основни садржај а у белешкама испод текста, на одговарајућем месту, објавићемо у дословном препису њихове оригинале.

У свом извештају из Београда италијански посланик 2. октобра 1871. године, одмах у почетку погрешно констатује да у Београд још нису продрле социјалистичке доктрине, па наставља да

је радничка класа слаба те не постоји могућност да се у Београду укорене клице Интернационале које у другим земљама изазивају толика зла и опасности. Па ипак, наставља посланик, у Београду се појављује „Раденик“ (ту реч он пише на српском уз италијански превод, н.а), опозициони и ултра радикални лист. Лист отворено брани Комуњу и пожаре а осуђује масакре које врши буржоазија у Паризу. Чита се више него иједан други лист и, по обавештењу, каже посланик, добија новчану помоћ из Женева. Посланик сматра да је овде у питању међународна револуционарна активност, која по његовом мишљењу може рачунати само на политичку побуну, ако би уопште до ње дошло, а не никако на неку социјалну или економску. Даље посланик истиче да се око листа окупују професори, студенти, чиновници и свештеници, да на њих утиче руски нихилизам и да ће између њихове активности и активности Интернационале ускоро доћи, ако већ и сада није дошло, до заједничке сагласности по питању принципа и програма. На крају, у извештају се указује да се ови незадовољеници окупују у Новом Саду код угарских Срба и тиме, а нарочито тиме што здружују своје републиканске и социјалистичке идеје са српским националним покретом, наносе тешкоће пештанској влади.¹¹)

Без обзира на то што је овај докуменат крагак, неразрађен и нетачан у неким закључцима, он представља леп прилог за данас

¹¹ Оригинал документа налази се у већ поменутом Историјском архиву Италијаског министарства спољних послова у Риму (Ministero degli Affari Esteri, Archivio storico diplomatico: Rapporti delle Legazione in Constantinopoli. VIII Serbia de 7 Febbraio 1871 al 21 Dicembre 1876, passo 168, i u целини гласи:

Serie politica № 117

Belgrado, li 2 Ottobre 1871.

Signor Ministro,

Non giunsero in Serbia le dottrine socialistiche ed il prezzo del lavoro come lo scarssimo numero dei lavoratori non danno campo a che prendano radice i germi dell' „Internazionale“ che tanto male cagionarono e tanto ne minacciano altrove. Tuttavia si stampa qui il „Radenik“ (Operajo)gazzetta di opposizione ed ultra radicale; essa difese la „Commune“ e gl'incendii ed i massacri; e viene letti piu che ogni altro diario. Mi si assicura che riceve sussidio in danaro da Ginevra.

Non vedrei quale scopo pratico e diretto vengano a ricercare gli agitatori europei: se alcun sconvolgimento qui potra essere tentato non potrallo che nel campo politico, e non per sicuro nel campo sociale e nell'economico. Intorno a questa gazzetta si va formando un gruppo di malcontenti: sono professori rinnovati, studenti ed impiegati ed anche ecclesiastici fino ai quali giunge l'influsso dei nichilisti della Russia, fra l'azione dei quali e quella dell'internazionale noterassi nel futuro, se non è ancora notata, un'analogia di dottrine e di programmi. Questi malcontenti riuniscono a Neusatz ai Serbi Ungheresi che così aspra sebbene non pericolosa guerra fanno al governo di Pest, e se congiungerannosi le idee repubblicane e socialistiche alle idee nazionali e serbe e se saranno confuse in un solo programma, nasceranno un grave pericolo a questo governo e, cio che piu importa saranno i governi dell'Europa colta di meno in meno propensi a favorire il progressivo svolgimento politico di questi popoli.

Accolga, Signor Ministro, il nuovo atto della piu alta mia considerazione colla quale ho l'onore di essere

Dell'Eccellenze Vostra
obeditissimo Servo

(потпис нечитак)

При дну прве стране адреса: A Sua Eccellenza Il Signor cavaliere Visconti — Venosta
Ministro degli affari esteri — Roma.

veћ poznate чињенице о значају и улози „Раденика“ Светозара Марковића, за популарисање Интернационале и Комуне у српским напредним друштвеним круговима и за неспокојство буржоазије због тих револуционарних идеја и покрета.

Други докуменат је у вези са овим питањем и указује на револуционарну активност једног италијанског револуционара и на његов боравак у Београду. У питању је Тито Занардели (Tito Zanardelli) за којим трага италијанска обавештајна служба. Наиме, италијански министар унутрашњих послова Ђовани Ланца,¹²⁾ тражи актом од 16. октобра 1872. године од министра спољних послова у Риму да му се прибаве и пошаљу, преко италијанског посланика у Београду, информације о поменутом револуционару, који се налази у Београду. Министар Ланца га назива агентом Интернационале и једним од најодушевљенијих припадника секције Интернационале за Италију. Он је у Напуљу, без одређеног је занимања и образовања те настоји да себи прибави неки положај у друштву бавећи се политичким сплеткама. Сада борави у Београду, пошто је пропутовао неке немачке земље, и министар Ланца закључује: „Сигурно, овде су га послали италијански конспиратори да успостави везу са онамошњим агитаторима“.¹³⁾

Нисмо успели да пронађемо у поменутом архиву какве је информације о овом италијанском револуционару послао посланик из Београда. Није искључено да ће се даљим истраживањем доћи до тог материјала. Али без обзира на то, овај кратак документ довољно указује да је у Европи постојала тајна револуционарна мрежа и после угушења Париске Комуне и да је Београд био један њен центар. Овај као и онај претходни докуменат указује на потребу даљег научног истраживања материјала за ово питање коме прослава стогодишњица Париске Комуне даје моћан подстрек. Интегралне текстове ова два документа у верном препису са италијанског оригинала читалац ће наћи у одговарајућим белешкама испод текста у овом чланку.

¹²⁾ Ђовани Ланца (Giovanni Lanza, 1810—1882), италијански политичар и државник десни либерал. Од 1864—1865 био министар унутрашњих послова а од 1869—1873 и министар председник.

¹³⁾ Оригинал се налази у поменутом италијанском архиву у истом фонду и у целини гласи:

Oggetto: Zanardelli Tito — Agente dell'Internazionale.

Roma, li 16 Ottobre 1872

(Riservato e personale)

Uno dei più esaltati Agenti delle sezioni internazionali in Italia, è certo Tito Zanardelli Veneto, da più anni dimorante in Napoli, il quale, privo di mezzi e di cultura, tenta di acquistare nome e posizione sociale con le macchinazioni politiche. Egli ora, dopo aver viaggiato per alcuni paesi della Germania, trovasi a Belgrado, ove è stato certamente mandato a spese dei cospiratori italiani, per prendere intelligenza con gli agitatori di quelle contrade.

Mi riuscirebbe perciò molto gradito se l'E. V. potesse aver notizia precisa sui maneggi dello Zanardelli, richiedendone l'Agente italiano in Serbia, e me ne rendesse per ciò informato.

Il Ministro
G. Lanza,

André LAÏNOVITCH

**DEUX DOCUMENTS DIPLOMATIQUES ITALIENS SUR L'ACTION
RÉVOLUTIONNAIRE A BELGRADE DE 1871 ET 1872.**
(A l'occasion du centenaire de la Commune de Paris)

R E S U M É

Les grands courants idéologiques et les événements révolutionnaires de l'Europe occidentale ont trouvé, de tous temps, dans les pays yougoslaves des adeptes et de fervents adhérents.

Ainsi pendant la Révolution Française de 1789, et plus tard pendant l'existence des Provinces Illyriennes, les idées révolutionnaires ont été propagées par des „jacobins” yougoslaves et par des manifestations, telles que: la plantation de l'arbre de la liberté, la coiffure du bonnet phrygien, le chant révolutionnaire croate et la décoration tricolore. Même une conspiration révolutionnaire a été organisée par quelques Croates, Serbes, et Hongrois contre la cour de Vienne dont le chef était Ignace Martinovitch. Mais la cour de Vienne l'avait découverte, et prononça la condamnation à mort de tous les conspirateurs et les fit exécuter en 1797. Le colonel Matutinovitch, au service de la France, subit le même sort par la foule de Split que le régime réactionnaire avait fanatisé contre les jacobins, sans-culottes, sans-dieux etc. c'est-à-dire contre les idées de la révolution Française.

La Révolution de février de 1848 avait soulevé l'élan patriotique de la bourgeoisie serbe et croate dont la classe paysanne espérait l'abolition des droits féodaux. Quoique le mouvement révolutionnaire eût pris des proportions européennes, la réaction triomphait partout, surtout après l'intervention de l'armée impériale russe contre la révolution hongroise de 1848. De cette date l'absolutisme en Autriche contrôlait tout: la presse, la littérature, même les voyageurs, en premier lieu ceux qui venaient de France. Ainsi on a mis à l'index les écrits de Proudhon, Babeuf, Saint-Just, Robespierre, Victor Hugo, puis les journaux: *Le Charivari*, *l'Union sociale*, *La Veillée du peuple*, *Le Siècle*. On suspectait le passage par l'Autriche d'Amedée Laboulay, de Degaut, même de Prosper Bourré, de X. Marmier et d'autres. Mais les idées révolutionnaires n'étaient pas étouffées. Les émigrants politiques de la Hongrie, de la Pologne et de l'Italie les propageaient. Kossuth, Mazzini et Garibaldi, pensaient toujours à une nouvelle révolution. Ils entretenaient des liens avec leurs amis. La police secrète de l'Autriche les trouvait partout. Même à Scutari en Albanie où vivaient comme réfugiés politiques les révolutionnaires italiens: Giuseppe Vitolo, Filippo Tournaboni et Giovanni Montezi.

Dans les pays yougoslaves le mouvement libero-national s'accroissait de plus en plus. Surtout en Serbie où, d'après l'opinion même de Karl Marx, „se forme le centre autour duquel se grouperont tous les Slaves du Sud dans leurs futures luttes d'indépendance.” Une nouvelle génération des intellectuels serbes formée dans les centres universitaires de Petrograde, de Vienne, de Paris et de Genève, imbue des idées de progrès social les propageait dans

les grandes villes de Serbie. Le protagoniste en était Svetozar Marković, élève des révolutionnaires russes de l'époque et des socialistes de l'Europe occidentale. Il développa avec ses amis une large activité politique contre les abus de la classe dirigeante en propageant pour la première fois les idées d'une révolution sociale. Ce groupe d'enthousiastes a salué la Révolution de Paris de 1871 et la proclamation de la Commune. Ils ont glorifié dans la presse et dans les publications littéraires les héros de la Commune, ce qu'a fait Marković lui-même dans son journal *Radenik* (L'Ouvrier). La jeunesse en était enthousiasmée quoique le régime princier la poursuivait. Sous l'influence de ces idées révolutionnaires parut en 1871 la traduction serbe du Manifeste Communiste et plus tard on essaya en 1876 un coup révolutionnaire à Kragujevac, connu sous le nom „Le Drapeau rouge”, à cause de l'exhibition du drapeau rouge sur l'Hôtel de Ville.

Les témoignages de ces états d'esprit révolutionnaires sont nombreux. Ils montrent que Belgrade se considérait comme un centre non seulement de la révolution nationale libératrice mais aussi de la révolution sociale. Pour l'illustrer nous avons cité dans notre article deux documents italiens que nous avons trouvés aux archives du *Ministero degli Affari Esteri a Roma: Archivio storico diplomatico*.

Dans le premier, du 2 octobre 1871, l'agent diplomatique italien à Belgrade, fait le rapport à son ministre, sur la situation révolutionnaire à Belgrade et sur l'influence du journal *Radenik*.

Dans le seconde, du 16 octobre 1872, le ministre italien de l'intérieur, Giovanni Lanza demande à son collègue, le ministre des Affaires Etrangères, des renseignements sur le révolutionnaire italien, „l'agent de l'Internationale”, Tito Zanardelli qui se trouve à Belgrade.

Nous présentons les textes intégraux de ces deux documents italiens inconnus jusqu'à présent, comme une petite contribution à l'étude de la Commune de Paris et de ses répercussions chez nous.